BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARINING OG‘ZAKI VA YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHDA ONA TILI TA’LIMINING IMKONIYATLARI

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Sattorova Mexrangiz Shuhrat qizi

Gmail: mexrangizs95@gmail.com

Tel: +998 95 288 13 63

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti, Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi 3-kurs talabasi

Xojamqulova Maqsuda Murodilla qizi

Gmail: hujamqulovamaqsuda@gmail.com

Tel: +998 90 225 12 06

ANNOTATSIYA

Maqolada boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirishda ona tili ta’limining o‘rni hamda nutq madaniyatini shakllantirish usullari yoritiladi. O‘quvchilarning so‘z boyligini kengaytirish, gaplarni mazmunan to‘g‘ri tuzish, fikrni izchil bayon qilish, matn yaratish va muloqot odobiga rioya etish ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ona tili darslarida matn ustida ishlash, qayta hikoyalash, savol-javob, ijodiy yozuv va nutqiy vaziyatlardan foydalanish yo‘llari tavsiflanadi. Ona tili mazmunini o‘qitish metodikasi va nutq madaniyati bilan uyg‘unlashtirish o‘quvchilarning til bilimlarini amaliy muloqotda qo‘llashiga yordam berishi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: ona tili, boshlang‘ich ta’lim, og‘zaki nutq, yozma nutq, nutq madaniyati, so‘z boyligi, matn, qayta hikoyalash, ijodiy yozuv, o‘qitish metodikasi.

АННОТАЦИЯ

В статье раскрывается роль обучения родному языку в развитии устной и письменной речи учащихся начальных классов, а также рассматриваются способы формирования культуры речи. Освещаются вопросы расширения словарного запаса, правильного построения предложений, последовательного изложения мыслей, создания текста и соблюдения речевого этикета. Описываются методы работы с текстом, пересказа, беседы, творческого письма и использования речевых ситуаций на уроках родного языка.

Ключевые слова: родной язык, начальное образование, устная речь, письменная речь, культура речи, словарный запас, текст, пересказ, творческое письмо, методика преподавания.

ABSTRACT

The article discusses the role of mother-tongue education in developing primary school students' oral and written communication and fostering speech culture. It focuses on expanding vocabulary, constructing meaningful sentences, presenting ideas coherently, creating texts, and following communication etiquette. It also describes classroom approaches such as text-based activities, retelling, question-and-answer tasks, creative writing, and communicative situations. Integrating language knowledge with teaching methodology and speech culture helps learners use language skills in practical communication.

Keywords: mother tongue, primary education, oral communication, written communication, speech culture, vocabulary, text, retelling, creative writing, teaching methodology.

KIRISH

Til insonning fikrlashi, bilim olishi va jamiyat bilan muloqotga kirishishida asosiy vositalardan biridir. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilar nafaqat harflar, so‘zlar va grammatik

qoidalarni o‘rganadilar, balki o‘z fikrlarini og‘zaki hamda yozma shaklda ifodalashni ham egallaydilar. Shu sababli ona tili darslarining muhim vazifasi o‘quvchilarga til haqidagi bilimlarni berish bilan birga, ulardan kundalik muloqotda to‘g‘ri foydalanish ko‘nikmasini shakllantirishdan iborat.

O‘quvchining nutqi ravon bo‘lishi uchun u yetarli so‘z boyligiga ega bo‘lishi, gaplarni mazmunan va grammatik jihatdan to‘g‘ri tuzishi, fikrlarini izchil bayon qilishi lozim. Bu ko‘nikmalar birgina qoida yodlash orqali shakllanmaydi. Ular muntazam suhbat, matn o‘qish, qayta hikoyalash, yozma mashqlar va ijodiy topshiriqlar orqali rivojlanadi.

Ona tili, uni o‘qitish metodikasi va nutq madaniyati o‘zaro chambarchas bog‘liq. Ona tili til birliklarini o‘rgatsa, metodika ushbu bilimlarni o‘quvchilarga qanday tushuntirishni belgilaydi, nutq madaniyati esa fikrni aniq, odobli va vaziyatga mos ifodalashga yordam beradi. Mazkur yo‘nalishlarning uyg‘unligi o‘quvchilarning kommunikativ ko‘nikmalarini rivojlantirish uchun muhim sharoit yaratadi.

ASOSIY QISM

1. Ona tili ta’limida nutqni rivojlantirishning ahamiyati

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutqiy rivojlanishi ta’lim jarayonining barcha yo‘nalishlariga ta’sir ko‘rsatadi. O‘z fikrini aniq ifodalay oladigan bola savollarga javob berishda, topshiriqlarni tushunishda va o‘zlashtirgan bilimlarini bayon etishda faolroq ishtirok etadi. Nutqni rivojlantirish jarayonida o‘quvchilarning yosh xususiyatlari, qiziqishlari va til tajribasi hisobga olinishi zarur.

Ona tili darslarida yangi so‘zlarning ma’nosini izohlash, ma’nodosh va zid ma’noli so‘zlarni taqqoslash, gaplarni kengaytirish hamda kichik matnlar tuzish kabi mashqlar o‘quvchilarning ifoda imkoniyatlarini oshiradi. Masalan, “Bahor keldi” gapini “Bahor keldi. Daraxtlar kurtak chiqardi, atrof yam-yashil tusga kirdi” tarzida kengaytirish orqali bola sodda fikrni batafsil bayon qilishni o‘rganadi.

O‘qituvchi o‘quvchilarning javoblarini diqqat bilan tinglashi, xatolarini kamsitmasdan tushuntirishi va mustaqil fikr bildirishga undashi lozim. Bunday muhit bolalarda o‘z fikrini aytishga ishonch uyg‘otadi.

2. Og‘zaki nutqni rivojlantirish usullari

Og‘zaki nutqni rivojlantirishda suhbat, savol-javob, rasm asosida hikoya tuzish, rolli o‘yinlar va qayta hikoyalash usullari samarali hisoblanadi. Ushbu faoliyatlar o‘quvchini tinglash, fikrni tartib bilan ifodalash va suhbatdoshga mos javob berishga o‘rgatadi.

Rasm asosida hikoya tuzish jarayonida o‘quvchilarga voqea tasvirlangan rasm ko‘rsatiladi. Ular rasmda kimlar borligi, nima sodir bo‘layotgani va voqea qanday yakunlanishi mumkinligi haqida gapiradilar. O‘qituvchi “Avval nima bo‘ldi?”, “Keyin nima sodir bo‘ldi?”, “Seningcha, qahramon nima uchun shunday yo‘l tutdi?” kabi savollar bilan fikrlarni izchil bayon qilishga yordam beradi.

Qayta hikoyalashda o‘quvchi matnning asosiy mazmunini saqlagan holda uni o‘z so‘zlari bilan ifodalaydi. Bu usul matnni tushunish, muhim ma’lumotlarni ajratish, so‘zlarni o‘rinli tanlash va gaplar orasidagi mantiqiy bog‘lanishni saqlash ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Nutq madaniyatini shakllantirish uchun salomlashish, minnatdorchilik bildirish, ruxsat so‘rash, uzr aytish va suhbatdoshning fikriga hurmat bilan munosabatda bo‘lish kabi kundalik muloqot vaziyatlarini mashq qilish ham muhimdir.

3. Yozma nutq va matn yaratish ko‘nikmalarini shakllantirish

Yozma nutq o‘quvchidan fikrni rejalashtirish, so‘zlarni to‘g‘ri tanlash, gaplarni o‘zaro bog‘lash va imlo qoidalariga rioya qilishni talab etadi. Shu bois yozma nutqni rivojlantirishda mashqlar oddiy gap tuzishdan boshlab, kichik matn va mustaqil ijodiy ish yozishgacha bosqichma-bosqich tashkil etilishi kerak.

Masalan, o‘quvchilarga “Mening sevimli faslim” mavzusida matn tuzish topshiriladi. Dastlab ular faslga xos belgilarni sanaydilar, keyin reja tuzadilar va reja asosida 4–6 ta gap

yozadilar. Yakunda matnni qayta o‘qib, takrorlangan so‘zlar, tushunarsiz jumlalar va imlo xatolarini aniqlaydilar.

Matnni tahrirlash o‘quvchiga yozgan ishiga tanqidiy qarashni o‘rgatadi. O‘qituvchi barcha xatolarni o‘zi tuzatib bermasdan, o‘quvchiga xatoni topish va uni tuzatish yo‘lini tushunishga yordam beradigan savollar berishi mumkin. Bu usul mustaqillik va mas’uliyatni kuchaytiradi.

4. Ona tilini o‘qitish metodikasi va nutq madaniyatining uyg‘unligi

Ona tilini o‘qitish metodikasi dars maqsadini belgilash, o‘quv materialini tanlash, mashqlar ketma-ketligini rejalashtirish va o‘zlashtirishni baholash yo‘llarini o‘z ichiga oladi. Nutq madaniyati esa o‘qituvchining bu jarayonlarda ishlatadigan tiliga, talaffuziga, ifoda aniqligiga va muloqot odobiga taalluqlidir. Shuning uchun metodik jihatdan puxta dars o‘qituvchining ravon va tushunarli nutqi bilan qo‘llab-quvvatlanishi kerak.

Masalan, yangi grammatik mavzuni tushuntirishda o‘qituvchi avval sodda misol keltiradi, so‘ng qoida mazmunini izohlaydi va o‘quvchilarga mustaqil mashq bajarishni taklif qiladi. Ko‘rsatmalar qisqa, aniq va bir ma’noli bo‘lishi kerak. Agar topshiriq murakkab bo‘lsa, uni kichik bosqichlarga ajratib tushuntirish maqsadga muvofiq.

O‘qituvchining nutqiy namunasi o‘quvchilarga bevosita ta’sir qiladi. Pedagog so‘zlarni to‘g‘ri talaffuz qilsa, fikrini mantiqiy bayon etsa va o‘quvchilarga hurmat bilan murojaat qilsa, bolalar ham shu muloqot madaniyatini o‘zlashtira boshlaydilar.

5. Integratsiyalashgan topshiriqlar va ularning samaradorligi

Uch yo‘nalishni birlashtirish uchun o‘quv topshiriqlari til bilimini, metodik yondashuvni va nutq odobini bir vaqtda qamrab olishi mumkin. Masalan, talabalarga qisqa matn berilib, undagi so‘z turkumlarini aniqlash, matn mazmuniga mos savollar tuzish va ushbu matnni boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga qanday tushuntirish rejasini ishlab chiqish topshiriladi.

Boshqa bir topshiriqda talabalar o‘quvchi va o‘qituvchi o‘rtasidagi suhbatni sahnalashtiradilar. Suhbat davomida o‘qituvchi savolni aniq berishi, javobni tinglashi, zarur bo‘lsa, qo‘shimcha savol bilan o‘quvchini fikrlashga yo‘naltirishi kerak. Mashg‘ulotdan keyin ishtirokchilar nutqning ravonligi, savollarning tushunarliligi va muloqot odobini muhokama qiladilar.

Bunday integratsiyalashgan mashqlar bilimlarni alohida-alohida yodlashdan ko‘ra, ularni amaliy vaziyatda qo‘llashga imkon beradi. Natijada talaba til hodisasini tushuntirish, o‘quv topshirig‘ini tuzish va nutqiy muhitni boshqarish tajribasini egallaydi.

XULOSA

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish ona tili ta’limining muhim vazifalaridan biridir. O‘quvchilarning so‘z boyligini oshirish, fikrni izchil bayon qilish, gap va matn tuzish, yozma ishni tahrirlash hamda muloqot odobiga rioya etish ko‘nikmalari muntazam mashqlar orqali shakllanadi.

Ona tili, uni o‘qitish metodikasi va nutq madaniyatini o‘zaro bog‘lash nazariy bilimlarni amaliy faoliyatga tatbiq etishga yordam beradi. Matn tahlili, qayta hikoyalash, rasm asosida hikoya tuzish, ijodiy yozuv va rolli vaziyatlar o‘quvchilarning til imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu bilan birga, o‘qituvchining ravon, savodli va odobli nutqi bolalar uchun namuna vazifasini bajaradi.

Demak, ona tili darslarini o‘quvchilarning real muloqot ehtiyojlari bilan bog‘lab tashkil etish, ularga mustaqil fikrlash va o‘z fikrini ifodalash imkoniyatini berish zarur. Bunday yondashuv boshlang‘ich ta’limda nutqiy savodxonlikni mustahkamlashga va o‘quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – 2020.

2. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X. va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent.

3. Mahmudov N. O‘qituvchi nutqi madaniyati. – Toshkent.

4. G‘ulomov A. Ona tili o‘qitish prinsiplari va metodlari. – Toshkent.

5. Azizxo‘jayeva N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent.